

УДК 215:1

Ю. О. Стрелкова, канд. філос. наук, доц.

ВІРА ЯК ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ КОНЦЕПТ

Стаття присвячена аналізу віри в історичному, культурному і релігієзнавчому аспектах. Такий підхід дає можливість розглядати віру як філософсько-релігієзнавчий концепт, як цілісний феномен. Виділено два напрями у дослідженні віри: як релігійного феномену та її гносеологічний аспект. Також виділено п'ять усталених концепцій віри: емоційна віра, віра як гіпотеза, віра як абсурд і парадокс, віра як звичка, авторитарна віра.

Ключові слова: віра, пізнання, людина, концепт, християнська релігія, гносеологія, аксіологія, розум.

Сьогодення все більше і більше звертається до феномену віри та її впливу на всі складові людської життєдіяльності. Питання щодо природи віри, її джерел, її трансформацій та впливів є приналежним до найбільш значущих для існування людини. Ці питання безпосередньо є пов'язаними з онтологічною (буттєвою) стороною людського життя. В Україні сьогодні відбуваються складні процеси – зникають колишні ідейні та ідеологічні установки, що призводить до принципових змін у духовній сфері соціуму. Важливим є те, що віра виступає як одна з головних основ духовної сфери, тому й зміна пріоритетів у цій сфері глибоко впливає на зміни у нашому ставленні до досліджуваного феномену. Окрім того, нові віяння та вірування безпосередньо впливають й на духовно-практичне життя людини. На нашу думку, "віра" є поняттям достатньо складним та багатофункціональним, тому й неможливо аналізувати будь-який її елемент відокремлено від інших. Підхід такого плану просто не дозволяє повністю розкрити природу та сутність віри. Звідси і виникає необхідність цілісного дослідження онтологічних і гносеологічних аспектів віри, які виступають безпосередньою основою буття людини.

Віра як концепт приваблює багатьох науковців – як вітчизняних, так і зарубіжних. Різні підходи до інтерпретації цього поняття ми можемо побачити в працях українських дослідників – І.Васильєвої, В.Горського, Л. Коротоп, С.Кримського, М.Поповича, К.Райди та ін.; у працях зарубіжних філософів – А.Бергсона, Ф.Бородіна, Ю.Борункова, М.Бубера, Л.Вітгенштайна, Е.Фромма, М.Гайдеггера, Д.Угриновича та ін.

Окрім того, слід зазначити, що "віра" виступає одним із ґрунтовних понять теології. Багато праць християнських теологів присвячено аналізу феномену віри як важливої релігійної дії. У західному християнстві цій проблемі присвятили свої праці П.Абеляр, Ансельм Кентерберійський, Микола Кузанський, В. Оккам, Оригена, Тертулліан та ін. Що стосується східних отців церкви, то феномен віри розглядався Григорієм Богословом, Василем Великим, Іоанном Златоустом, Григорієм Нисським та ін. Дослідженням загальних основ віри займалися Фома Аквінський, Аврелій Августин, Гегель, І. Кант, С.Кіркегор, Е.Фромм, К.Ясперс та ін. Проблеми віри цікавили й представників російської філософії кінця XIX – початку XX століття С.Булгакова, В.Зеньківського, І. Ільїна, М.Лосського, П.Флоренського, С. Франка. Слід також зазначити й великий внесок у розробку проблеми віри відомих психологів – А. Маслоу, З. Фрейда, В. Франкла, К.-Г.Юнга.

Метою статті є висвітлення сутності віри та співставлення головних філософських парадигм аналізу концепту віри.

У дослідженні віри необхідно виділити два головних напрями. По-перше, це розгляд віри як суто релігійного феномену, по-друге, аналіз віри в чисто гносеологічному аспекті. Гносеологічний напрям, багато у чому, обумовлений тривалою перевагою раціоналізму в західноєвропейській філософії та домінантою атеїзму в філософії радянського періоду. Але період кінця XX –

першої чверті XXI ст. характеризується багатоаспектним підходом до аналізу віри.

Слід зазначити, що галузь дії феномену віри має відношення як до усвідомлених, так і до неусвідомлених факторів людського існування. Відомий філософ М. Бубер у праці "Два образи віри" наголошує: "Раціональність є тільки часткою буття людини, у віру ж вступає все буття людини" [2, с. 234].

На думку М. Бубера, віру неможливо розглядати в якихось окремих проявах. В такий спосіб, вчений підкреслює не тільки цілісність віри як такої, але й її незаперечні впливи на формування "картини світу" і буття людини в цьому світі.

При такому підході до концепту "віри" гносеологічний аспект її дослідження знаходиться в безпосередній пов'язаності з двома іншими аспектами – онтологічним і аксіологічним, тому що акт віри та вірувальний досвід виявляються необхідними компонентами процесу пізнання та ставлення до оточуючого світу, а також буття людини в ньому. В гносеологічному плані особливо значущою є роль феномену віри в сфері наукового пізнання – для визначення його меж та взаємозв'язку віри з інтуїцією та знанням.

Аналіз віри співвідноситься з вченням про людину – з теоріями особистості, особистісних основ знання та пізнання, вченням про істину і свободу, філософією свідомості, вченням про душу людини. Впродовж людської історії віра розглядалася в якості останньої основи людського буття. Проблема віри – це проблема вияву, набуття та збереження ґрунтовних позачасових духовних цінностей, забути про ці цінності – означає розчинитися в соціальному й індивідуальному небутті. Відомі українські дослідники Б.Кузик і Л.Литвин у праці "Джерело вічності" зазначають: "Релігія дала людині основи моралі та правових відносин. Вона ж формувала естетичні та моральні якості, була джерелом наснаги, забезпечувала образність тем, сюжетів, змісту та творчої діяльності. Релігійні вчення завжди були у центрі культури: вони відображали бажання людини до самовдосконалення, до духовного та естетичного осмислення організації навколишнього світу і людського суспільства" [3, с. 10].

Так, наприклад, доба Античності передбачила перехід від космоцентризму до теоцентризму в Середньовіччі, який ґрунтується на вірі в особистого і особистісного Бога. Фактично, Античність підготувала всі необхідні термінологічні та інтелектуальні передумови для формулювання онтологічних положень філософії Середньовіччя.

І, якщо стародавня Греція подарувала людству ідею єдиної філософії як універсального знання, то в Старому Завіті обґрунтована віра в єдиного Бога, який створив світ, віра, яка виконується по Закону, який міститься у Святому Письмі – "можна поставити питання: чи відповідає старогрецьке поняття бога іудео-християнській традиції? Відповідь може бути переважно позитивною. Якщо для греків бог мислився як живий розум, то для іудеїв та християн він себе відкриває як *logos*, розкривається в Ісусі Христі як людині... Християнське уявлення про Бога не могло б визначитись в сучасній

теологічній понятійності без старогрецьких пошуків понять суцього та *logosa* як *arche* – основи світу, його творення та розвитку. До понятійного осягнення християнського уявлення про Бога багато увійшло із платонівського та аристотелівського вчень про Бога. Різниця між ними полягає у тому, що християнське поняття Бога як творця неба і землі є протилежним аристотелівському розумінню вічності космосу, одвічності Бога та космосу..." [4, с. 53].

Антична філософія відкрила розум, а Біблія – вольове особистісне начало. Істини розуму і віри, а також практика філософського знання і релігійний досвід взаємодоповнюють одне одного, будучи єдиними аспектами людської творчості.

Біблія – це текст, який містить Божественне Одкровення, яке надано людині. Принцип творення є присутній у всіх текстах, але не повсюдно розкритий прозоро, а в деяких місцях Біблії – тільки символами. Виходячи з цього Одкровення, можна зрозуміти тексти Біблії, що кореспондуються з ним. Присутність онтологічної тріади у контексті Біблії розглядається в зв'язку із суттєвими прикладами – в описуванні космопоезії, антропопоезії та визначенні віри. Творцем буття, або вищою онтологічною інстанцією, яка є відповідальною за обрання одного з усіх, є Господь Бог, Яхве (YHWH – ім'я Бога, яке не промовляється). Яхве сам відкрив Мойсею власне ім'я: "Я є Суцйий" (Вих. 3, 14).

Онтологія Старого Завіту базувалася на виконанні релігійного закону, який зафіксований у десяти заповідях і є необхідним для того, щоб конкретними справами, вчинками, діями, але не лише словами, виконати те, що промовлено вольовими словами Творця.

У старозавітній релігійно-містичній практиці на промовляння ім'я Бога накладалося табу, а також не дозволялося споглядання Бога. Заборони як такі виявлялися духовними стимулами для прояву волі.

Як створення космосу, так і створення людини репрезентовані у Біблії двома способами описування – метафізичним і онтологічним. Описування природного походження людини, у подальшому, перейшло на шлях природно-наукового знання, а онтологічне описування передбачало іншу методологію. Обидва способи описування не знаходяться у протиріччі й не відмінюють один одного. Космос і людина виявляються відповідними природі, але, разом з тим, створеними з небуття.

У Новому Завіті апостол Павло встановлює інше ставлення до традиційних онтологічних і метафізичних тем, його положення ґрунтуються на вірі. При цьому, апостол Павло адаптував одну до одної, дві віри – язичницьку, старозавітну і новозавітну на основі розуміння різниці й тотожності відповідних онтологічних методів – закону і віри. Апостол Павло визначає віру наступним чином: "Віра є здійсненням того, чого очікують і впевненістю у невидимому" (Євр. 11, 1).

Слід зазначити, що перша частина такого визначення вказує на практичний аспект віри, а друга – на теоретичний. Дійсно, вірити можна тільки в трансцендентну істоту, яка є невидимою для людського ока. Невидиме постає видимим, коли серце сприйняло слова Бога як заклик до діяння. Античної онтології "не вистачило" для Середньовіччя через надмірну трансцендентність Абсолюту, наслідком чого була застиглість і субординація іпостасей Єдиного.

Якщо розглядати неоплатонічний Абсолют за формальними ознаками, то він є більш трансцендентним, ніж християнський Бог. Якщо відсутність трансцендентного кордону між Творцем і тварним ліквідує творіння і призводить до пантеїзму, то при "зайвій" трансцендентності творіння нібито є, але сам Творець не знає, що

саме створив Він, а твар не знає про власне створення. Ці проблеми, які не подолав античний світогляд, залишилися в Боготвіленні і тринітарній суперечці. У Нікейському і Халкідонському догматах поняття "буття" знайшло своє використання і реалізацію. Будь-які відходи від догматики призводили до помилок в онтологічному і метафізичному постулатах – чи в спіритуалізації, чи в натуралізації метафізики, чи в "забутті" буття.

Особливою формою Богоявлення є історія, саме тому минуле відмінити ніхто не в змозі, навіть Бог. Бог не відмінює історію, тому що Він не може зруйнувати власне творіння – саме в цьому принципі закладена потенційність історіософії. Гнозисна екзегетика Оригена і Климента Олександрійського рухалася за методом проб і помилок, використовуючи усі можливості співвідношення знання і розуміння. Обидва мислителя усвідомлювали і розуміли подвійність духовних прагнень людини і водночас – її єдність, цілісність. Така двоєдність суцього висвітлена в концепції "знаючої віри" Климента Олександрійського як гармонізації, обопільного посилення та підтримки віри і знання.

Важливою в аспекті розуміння буття є і богословська теорія Іоанна Скота Еріугени, яку він обґрунтував у трактаті "Про розподіл природи" ("De divisione naturae"). Видатний російський вчений С.Аверінцев характеризує його працю як таку, в якій він "доводить тенденції пантеїзму так далеко, що об'єднує Бога і світ у єдиному понятті "суцього", або "природи", яка проходить чотири стадії діалектичного саморуку: 1) "природа, яка творить і не сотворена", тобто Бог як передвічна першопричина всіх речей; 2) "природа сотворена і та, що творить", тобто платонівський світ ідей, що локалізований в інтелекті Бога; 3) "природа сотворена і така, що не творить", тобто світ одиничних речей; 4) "природа, яка не сотворена і не творить", тобто знову-таки Бог, але вже як кінцева мета всіх речей, яка вміщує їх у собі в кінці світового процесу" [1, с. 223-224].

Позицію Еріугени можна назвати "панентеїстичною", тому що він обмежує пантеїзм ідеєю творення. Еріугена стоїть перед тією ж проблемою, що і Псевдо-Діонісій Ареопагіт – узгодити принципи "всєдності" й "креаціонізму", які знаходяться у протиріччі. Еріугена розглядає по-перше, Бога перед творенням світу; по-друге, Бога в акті творення – світ ідей; по-третє, світ конечних речей; по-четверте, Бога як кінцеву мету творення. У цьому зв'язку С.Аверінцев зазначає: "У цілковитій відповідності з Псевдо-Діонісієм Ареопагітом і на відміну від Августина, Іоанн Скот Еріугена розуміє Бога не як особистість, яка описується за аналогією з людською особистістю, але як позамежне буття, яке водночас є присутнім у всьому, що не може осягнути само себе: "Бог не знає про себе, що він є, тому що він не є ніяким "що" (De divis. nat. 11, 28)" [1, с. 224]. На нашу думку, неможливо зрозуміти вищі прояви поезії, мистецтва, не кажучи вже про християнську релігію та велику культурну традицію, яка спирається на неї, не звертаючись до феномену віри. Віра є гранично особистісним, дологічним ґрунтом культури всього людства, вона є приналежною до "вічних" проблем людства.

Віра є доступною для кожної людини, в поєднанні зі свободою вибору і свободою волі, вона визначає життєвий шлях людини – пережити акт віри чи відмовитися від нього. Віра і воля взаємодоповнюють одне одного, вони існують як специфічні доміанти духовного порядку, віра є одним із способів її існування. Віра містить у собі як раціональні, так й ірраціональні характеристики.

Окрім того, віра щільно пов'язана з категорією "переконання". Наявність системи переконань надає стійкий характер особистісній позиції, дозволяє зберігати та реалізувати її в різних життєвих ситуаціях. Переко-

нання також, у багатьох випадках, має гносеологічний характер, оскільки спирається на знання людини про предмет власної віри, дійсність його існування, істинність його дослідного або теоретичного пізнання. Поєднання віри з такими значущими категоріями дозволяє визначити віру як здатність людини втілити у своїй бутевості переконання, які вона вважає істинними.

Філософське осмислення поняття "віра" надає те, що воно сумнівається у своєму предметі для того, щоб потім довести або заперечити його існування. Але оскільки сумніви залишаються первинним філософським фактом, то доведення ніколи не може бути достатнім, а заперечення – остаточним. Сумнів інколи "відривається" від віри і розглядається як психологічна категорія, тим не менше, сумнів як такий є необхідною умовою цілісного існування концепту віри. Філософське осмислення віри перетворює її на суб'єкт-об'єктні відносини за аналогією з пізнанням. Але, слід зазначити, що віра як суб'єкт-об'єктні відносини завжди виявляється нижчою, ніж розум в зв'язку з неповним пізнанням її предмету завдяки засобам розуму.

Водночас віра є супутницею розуму до тієї пори, доки розум не є певним до кінця у своїх основах. Раціоналізм стверджує пріоритет людського розуму і прагне звести віру до рівня знання, причому – з низьким ступенем обґрунтованості. Християнські мислителі ніколи не протиставляли віру і розум. Віра в християнській релігії – це зв'язок людини з абсолютною Божественною особистістю, який вимагає особистісного входження для людини до цього зв'язку, фіксує дистанцію між Богом і людиною, робить віру такою силою, що активізує вічне прагнення людини до досконалості, а мірою цієї досконалості є Бог. Істинна віра є розумною у вищому сенсі цього слова. Релігійна людина не може вірити у щось, що заперечує її розум або стверджувати через розум щось таке, що знаходиться у протиріччі до її віри.

Що стосується гносеологічних параметрів у сфері релігійної віри, то такими є містичний досвід, доведення існування Бога, апофатична теологія та ін. Головною проблемою віри є те, що в межах суто раціоналістичного стилю мислення складно надавати адекватну інтерпретацію віри як стану, оскільки в ній завжди є присутнім неопояснений, невисвітлений трансцендентний зміст, смисл якого можна відчутти і зрозуміти тільки в самому внутрішньому стані віри. Все вищезазначене є свідченням того, що філософсько-релігієзнавчий аналіз концепту віри є одним із важливих аспектів релігієзнавства і, перш за все, філософії релігії. На нашу думку, в дослідженнях проблеми віри слід виділити п'ять усталених

концепцій віри: емоційна віра, віра як гіпотеза, віра як абсурд і парадокс, віра як звичка, авторитарна віра.

Що стосується емоційної віри, то такий підхід ми можемо побачити в працях Аристотеля, де віра виступає як міра суб'єктивності, мінливості переконань і думок. В такий спосіб, віра є цілісним станом людини, саме вона концентрує емоційну, інтелектуальну, волюву "складові" її психіки.

Розуміння "віри як гіпотези" – це узгодження розуму з такими ідеями, які є недоведеними, гіпотетичними. Тому й віра можлива там, де недостатньо знання, а в процесі набуття такого знання про певний предмет, зникає віра. Прибічниками такого підходу до проблеми віри були такі відомі мислителі, як П.Абеляр, Микола Кузанський, Т.Гоббс, П.Гольбах, Д.Дідро, І.Кант, В.Джеймс.

Підхід до віри як абсурду і парадоксу означає її несумісність з розумом – особливо чітко це можна побачити в праці Л.Шестова "Кіркегард і екзистенціальна філософія" [5]. Л.Шестов розкриває віру як вищий рівень довіри людини до Бога – коли Бог прагнув жертвоприношення від Авраама, той не мав жодних сумнівів, навіть, коли йшлося про його сина Ісака.

Четвертий підхід до віри – це її розуміння як звички, певного алгоритму сприйняття та дій. Тобто, йдеться про віру як звичку, що формується на ґрунті повтору реакцій під впливом ситуації. Таке розуміння віри, на нашу думку, має багато спільного з теорією установки відомого грузинського психолога Д.Узнадзе.

І останній підхід до концепту віри – це усвідомлення її як авторитарної. Авторитарна віра – це некритичне сприйняття як істини всього, що надходить із джерела (гасла, традиції, література, інші люди та ін.), яке вважається наймудрішим, найрозумнішим, наймогутнішим.

Авторитарний підхід до віри, у багатьох випадках, поєднується з найбільш поширеною концепцією, що має назву "інтелектуальної", "гносеологічної", "раціональної" та ін., що передбачає "вихід" віри із достовірності розумної аргументації, загальнолюдського, загальнофілософського змісту.

Список використаних джерел

1. Аверинцев С.С. Иоанн Скот Эриугена /С.С.Аверинцев. – Філософський енциклопедичний словарь. – М.: Наука, 1989. – С. 223 – 224.
2. Бубер М. Два образа веры / М.Бубер. Два образа веры. – М.: Республика, 1995. – 464 с.
3. Кузик Б.М., Литвин Л.І. Джерело вічності. Основи православної культури: (Навч. посібник)/Б.М.Кузик, Л.І.Литвин. – Д.:АРТ-ПРЕС, 2009. – 432 с.
4. Попов М.В. Філософія релігії /М.В.Попов. – Навчальний посібник для вузів III – IV рівнів акредитації. – К.: Видавничий дім Асканія, 2007. – 314 с.
5. Шестов Л. Кіркегард і екзистенціальна філософія: (Глас воплющего в пустыне). /Л.Шестов. – Подгот. текста и примечания А.В.Ахутина. – М.: Прогресс, 1992. – 302 с.

Надійшла до редколегії 17.09.15

Ю. О. Стрелкова

ВЕРА КАК ФИЛОСОФСКО-РЕЛИГИОВЕДЧЕСКИЙ КОНЦЕПТ

Статья посвящена анализу веры в историческом, культурном и религиозноведческом аспектах. Такой подход позволяет рассматривать веру как философско-религиоведческий концепт, как целостный феномен. Выделены два направления в исследовании веры: как религиозного феномена и ее проявления в гносеологическом аспекте. Также выделено пять устоявшихся концепций веры: эмоциональная вера, вера как гипотеза, вера как абсурд и парадокс, вера как привычка, авторитарная вера.

Ключевые слова: вера, познание, человек, концепт, христианская религия, гносеология, аксиология, ум.

Y. O. Strielkova

FAITH AS A RELIGIOUS AND PHILOSOPHICAL CONCEPT

The article analyzes the faith in the historical, cultural and religious studies aspects. This approach makes it impossible to consider faith as a philosophical and religious studies concept, as a holistic phenomenon. Distinguished two directions in the study of faith: a religious phenomenon and its epistemological aspect. Also highlighted five well-established concepts of faith: emotional faith, faith as a hypothesis, and faith as absurd paradox faith as a habit, authoritarian faith.

Key words: faith, knowledge, man, concept, Christian religion, epistemology, axiology, mind.